

Š. KISAS

TIKĖJIMAS BE BAŽNYČIOS IR DOROVĖS POVEIKIS*

Kalbėdami apie bažnyčios vaidmenį vidurinėje Europoje, dauguma atvejų galvojame apie krikščionių religiją ir bažnyčią. Kartais gali būti primenamas ir žydų tikėjimas bei bažnyčia, nes tose vietose jie turi žymias tradicijas. Mūsų mąstysena gaivališkai patiria poveikį to, kas ankstesniais šimtmečiais buvo sukelta krikščionių bažnyčios doroviniame gyvenime ir elgesio kultūroje.

Krikščionių religija atsispyrė buržuazinės visuomenės poveikiui ir aštriai buržuazinių ateistų kritikai. Ir viena, ir kita labai pakenkė viduramžiškai krikščionių bažnyčiai: išklubino jos išpuoselėtą dogmų sistemą bei viešpatavimą pasaulyje. Pati krikščionybė ir toliau gyvavo, pakitusi ir susiskaldžiusi į įvairias sroves. Gyvuoja padavimai, kuriais remiasi krikščionybės mokymai.

Manau, niekam ne naujiena, kad dabar socialistinėse šalyse bažnyčios įtaka dar nemaža. Kaip prieš keletą šimtmečių bažnyčia taikėsi prie buržuazinės visuomenės, taip ir dabar ji stengiasi prisiderinti prie socialistinių santykių. Kiek tos pastangos veiksmingos ir kas pasiekta, galima išaiškinti tik konkrečiais tyrinėjimais. Kad būtų išaiškinta, kiek bažnyčia ir jos steiginiai gali būti prieštaringo antstato dalys socializme, taip pat reikalingi pagrįsti tyrinėjimai. Taip teigdamas manau, kad jie gyvuoja ir liks tokie keletą šimtmečių. Ši nuomonė, žinoma, neatstoja kruopštaus teorinio nagrinėjimo.

Be abejo, bažnyčios ir religijos įtakos nereikia sutapatinti. Taip pat negalima išskirti ir jų poveikio pastovumo. Visuotinai žinomos religinės ir bažnytinės veiklos vaidmuo visuomenės gyvenime mažėja nuo viduramžių laikų, nyksta sprendžiamasis ir kuriamasis tos veiklos pobūdis.

Nuosmukis prasidėjo, įsitvirtinus buržuazinei visuomenei. Pramonėje, kurioje kiekvienas gamybos vyksmas pagrįstas žiniomis, kur gaminio gaminti atsitiktinai negalima, gaminio kokybė ir kiekybė paremta tiksliai numatymu. Šiam reikalui nedera neaiškumai ir tikėjimai. Vis dėlto ne-

* Vengrų mokslininko straipsnis, parašytas specialiai „Problemoms“. Iš rusų k. vertė E. Krakauskas.

aiškumas neišnyko — jis pasireiškė rinkoje ir už gamybos ribų. Gaivališka rinkos santykių ir visos visuomenės raida teikia progų ir religijai, ir bažnyčios veiklai, bet visai ne tokiu mastu kaip viduramžiais.

Socializmo kūrimo procese bažnyčia pamažu išstumtama iš svarbiausių politinio, ekonominio ir kultūrinio visuomenės gyvenimo sričių, išstumtama į periferiją. Vis labiau didžiausias visuomenės dėmesys skiriamas tokioms problemoms, kurių priimtino sprendimo bažnyčia nepajėgia pateikti. Jos sprendimai, pagrįsti religiniais mokymais, atrodo perdėm paviršutiniški ne tik mokslinės analizės, bet ir empiriškos patirties požiūriu.

Organizacinė bažnyčios veikla taip pat silpnėja, aprėpdama vis mažesnę gyventojų dalį. Bažnyčios siūlomi menkai pagrįsti visuomeninių pokyčių teoriniai, ideologiniai sprendimai, jos silpnėjanti organizacinė veikla mažina bažnyčios visuomeninės veiklos ir kitų gyvenimo sričių kontrolę arba visai ją nuneigia. Žinoma, tai vyksta nuolat didėjant ar mažėjant klasių kovai. Visuomeninę padėtį bažnyčios praranda ne savo noru. Teisinga ir kantri socialistinė politika gali turėti skirtingą poveikį ir pačiai bažnyčios organizacijai, ir jos vadovybei. Pačioje bažnyčioje pasipriešinimas socialistinėms permainoms pakeičiamas laukimo taktika, paskui nusiraminama, iš dalies sutinkama, o po to reikalaujama aktyviai dalyvauti permainose. Manau, kad nusipelno pagarbos ir pagalbos tie bažnyčios vadovai, kurie pačioje bažnyčioje kovoja tą kovą ir kartais patys pereina minėtas pakopas.

Kas kita — religija, nors aišku, kad rūpestis dėl religinių mokymų bei tradicijų ir jų skleidimas yra bažnyčios uždavinys. Sukurtos religinių pažiūrų sistemos ir prie jų prisiderinę tikėjimai išlieka ir plinta naujoje kartoje (pirmiausia per tėvus ir per kultūrinę aplinką) ir tuomet, kai bažnyčios galia ir vaidmuo žmonių gyvenime labai sumažėja.

Jau seniai pastebėta, kad religingumas žmonių, kurie nepalaiko ryšio su bažnyčia arba palaiko tik neglaudų ryšį, neišnyksta. Jau pažintas tikėjimų pasaulis ir jo vertinimų tapatinimas su savęs vertinimais galioja ir tame individo gyvenimo tarpsnyje, kai jo ryšys su religijos institutu nutrūkęs, ir individas retai tesigilina į tikėjimo aiškinimus. Tas tikėjimų poveikis galioja ir santykiuose su kitais žmonėmis, nes individas nepajėgia išstumti tradicijų, religinės mąstysenos liekanų, perimtų iš bendruomeniškos kultūros. Šiuo atveju susiduriame su susilpnėjusiu, vis mažiau reikšmingu religingumu, kuriame žymų vaidmenį vaidina asmeniškasis religinių mokymų supratimas ir tų mokymų suplakimas su pasaulietiškais dalykais.

Dar menkesne galima vadinti tą religingumo apraišką, kai individas yra praradęs nuolatinius ryšius su religinėmis organizacijomis ir tik kartais, apmąstydamas bendras arba asmenišką pasaulėžiūros problemas, pasiremia minėtais arba bendrojo kultūroje dar pasireiškiančiais religiniais vaizdiniais. Paprastumo dėlei pavadinsime šią formą „liktiniu religingumu“.

Viena didžiausių tos formos problemų — pasaulio vientisumo, jo esmės, tiesioginių dabarties būklės prielaidų klausimai. Juos apmąstant, ties žinomybės ir nežinomybės riba kyla didžioji „nuojauta“: vis dėlto turi būti kas gyvybinga ar dar kažkas, kas visa seka, o galbūt net tvarko. Tai deistiško požiūrio į pasaulį apraiška, kuri išstumia iš žinomų materialų procesų religinius aiškinimus, bet dar išsaugo juos didžiųjų pasaulėžiūros problemų kraštutiniais atvejais.

Kita problemų virtinė susijusi su visuomeninių reiškinių vertinimu tais atvejais, kai tų reiškinių dalis arba visetas individui atrodo nepermatomi. Tuo tarpu religiniai mokymai padeda individui greitai kaip ką išspręsti, tad nenuostabu, jog tie mokymai tampa individo apmąstymų pamatu.

Aš dabar neketinu nagrinėti nei gnoseologinių, nei visuomeninių tų vaizdinių ištakų, neaiškinsiu, kokie prieštaravimai glūdi juose. Norėčiau tik pažymėti, jog *tai taip pat yra religingumas*, nors neabejotina, kad tokio religingumo visuomeninio poveikio mažiau paisome ir jo vaidmuo individo sąmonės pasaulyje nelaikomas svarbiu. Bet mes privalome turėti galvoje, kad tokios formos religingumas auga — tai savo ruožtu, pastebima tarp inteligentų ir universiteto studentų. Liktinį religingumą galima laikyti senų formų liekana, galima aiškinti išoriniais veiksniais, tačiau mes privalome turėti galvoje jo gyvavimą, turime į jį atsižvelgti.

Neabejotina, kad liktinio religingumo įtaka aplinkiniams kur kas mažesnė negu ankstesnių religingumo formų. Ji neberemiama tokios organizacijos, kuri galėtų sutelkti daugelį individų savo įtakai visuomenėje išreikšti.

Liktinis religingumas — tai ne dogmatiška religija, jis nustoja buvęs lemiamu ideologiniu principu, kuriuo paremiamas individualaus vieno pasaulėvaizdžio buvimas. Kitaip sakant, šį religingumą mes galime laikyti viena iš mąstysenos paklaidų, jo pavojingumas visuomenei — minimalus, dėl to visuomenės gyvenime jo galima nepaisyti. Esti daugybė tokių paklaidų, bet mes joms imam skirti dėmesį tada, kai galvoja klaidingai jau *masės* ir iliuzijos glūdi *masėse*.

Kad būtų aiškiau, norėčiau pasiremti dviem visuomeniniais reiškiniais, kurių tikrą vietą visuomenėje pavyko atskleisti teorine plotme.

Vienas jų — menas. Aš nedirštu kištis nei į meno paslaptis, nei į jo teorinę analizę. Aš norėčiau pasiremti jo ryšiais su tuo, apie ką anksčiau samprotavau, bet ir tai paviršutiniškai. Sakoma, kad menas yra vaizdingas tikrovės įkūnijimas, meninis tikrovės vaizdavimas. Tačiau ta tikrovė labai priešaringa, ir, be to, ta tikrovė yra ir subjektyvi tikrovė. Jeigu ta subjektyvi tikrovė sudarkyta, jeigu tikroviška ji laiko tik atžangą, laikydama ją priimtina ir sektina, tada toks vaizdinys tik klaidina, lygiai kaip klaidina ir tai, kas pasibjaurėtina vaizduoja patrauklų arba tiesiog priimtina.

Taip aš apibūdinčiau ir moralės sritį. Jeigu moralė ir jos tyrinėtojai, t. y. etikai, visuomenę taria esant vien moraline formacija ir, tarp kitko,

tik „sollen“ pavidalu sukurtą ir įgyvendinamą, o nuo visko, kas su tuo nesiderina, niekindami nusigręžia,— jie taip pat atsiduria moralizavimo aklavietėje.

Tai pasakęs apie meną ir etiką, aš norėčiau pabrėžti, kad ne tik religija ir religiniai vaizdiniai yra mąstymo suklydimai.

Be to, kiekvienas suklydimas, net ir pats nekalčiausias, ima kelti pavojų visuomenei tada, kai, ideologiškai paveikęs žmonių mases, tampa jų veiklos pamatu. Suklydimas būtinai kelia pavojų individui, nes individas, ketindamas veikti, paverčia jį vieninteliu ar net svarbiausiu, lemiančiu savo veiksmų veiksmu. Šiuo atveju visuomeninė poelgio reikšmė gali būti nežymi. Proga ir pavojus suklysti ypač padidėja nesėkmių, sužlugimų metu arba keičiantis visuomeninėms vertybėms.

Socialistinėse šalyse bažnyčios,— kadangi pasaulietiška jų veiklos sritis palaiapsniui siaurėja,— vis dažniau ir stipriau pabrėžia *moralinę* religijos reikšmę, ieškodamos progų tolesniam sambūviui. Jos remiasi tuo, kad, esant visuomenėje sąžinės laisvei, greitėjant visuomenės pokyčiams, individo gyvenimo sąlygų nuolatinio kitimo procese moraliniai mokymai, kurti šimtmečiais religijos dvasia, gali tapti patikima arba bent iš dalies patikima individo atrama.

Teisybė, ne iš religijos kyla moralė, kaip ir menas, ekonominės teorijos,— visa tai yra pasaulietiška, žemiška. O kadangi ir religija, ir moralė — žmogiški, visuomeniniai reiškiniai, tarp jų egzistuoja ryšys. Ideologiniai, pasaulėžiūriniai religijos požymiai *a priori* tokie, kad ji paveikė ir žmonių sambūvio moralę, įsiskverbda į ją. Tad ne taip, kaip atrodo,— moralė — ne iš religijos, bet moralė gali būti religinė. Vis dėlto išorė labiau veikia, ir religija padidina tą įspūdį taip, tarsi ji pati būtų moralės šaltinis. Kurdamą ir įteigdama tą išorę, religija daugiau remiasi paprastomis normomis, kurios radosi per žmonių sambūvio šimtmečius, pavaizduodama jas dievo įstatymais. Žinomiausias pavyzdys moralės normų rinkinys — dešimt dievo įsakymų. Tad religija visada imasi moralinio auklėjimo funkcijos. Ji priversta atlikti tokią funkciją, nes tai vienas patikimiausių būdų religijai perimtų moralinių normų pagalba įsiskverbti į žmonių mąstyseną. Jeigu ji įsiskverbia, tai tampa veiksmo pasirinkimo, visuomeninių individo poelgių vertinimo priemone. Kadangi tai yra tradicinė priemonė, tai ji atrodo patikima, patikrinta.

Čia paminėtu atveju mes nebūtinai turime galvoti apie religijos ir jos skleidėjų kėslus. Religiniame apvalkale gali pasireikšti ir neigiami (pvz., inkvizicija), ir teigiami (pvz., atgimimas) visuomeniniai reiškiniai. Greičiau kalba sukasi apie tai, kad religiniai mokymai, paremti anapusiniu gyvenimu, negali būti veiksmingi be atsakymų, pateiktų į realius tikrovės klausimus; tarp jų yra ir moralės klausimų, o kartu ir atsakymų, kurie gali tapti ir asmeniškiausių veiksmų nuoroda. Religijos ir moralės vienovė (galima tęsti — meno ir ekonomikos) pasireiškia pirmąją eroje nesusiskaidžiusioje žmogaus veikloje; religija stengiasi palaikyti tą

vienovę ir tada, kai žmogaus veikla susiskaido į daugybę iš dalies savaimingų sričių.

„Siekimas“ nebūtinai reiškia sąmoningą žmogaus veiklą,— tik gaivališką polinkį, kurį sukelia religinė pasaulėžiūra, jungdama tikra su tariama. Toks polinkis gali būti išreiškiamas ir sąmoningai ir gali tapti tikinčio arba sąmoningai religiją išpažįstančio individo valios motyvu.

Krikščionių žydų religiją žmonės, be kita ko, perėmė ir todėl, kad ji išreiškė žmogaus individualizaciją. Šią ypatybę ji ir vėliau išlaikė. Ta religija derinosi ir su buržuazine individualizacija, o jos skaidymasis padėjo plisti *buržuaziniam pliuralizmui*. Tačiau tuo pat metu pliuralizacija skatino subjektyvizmą, asmenišką supratimą.

Religijos panaudojamos paprastos moralės normos yra patikima atrama, skatina religiją, plėtojantis žmogaus savimonei, ir socialistinės visuomenės kintančiomis aplinkybėmis taikyti senovišką vertinimą. Toks noras ypač stiprus, jei vertinimo būdas, kuris sutinka su naujais reikalavimais, dar neišplėtotas. Juk religija individui aiškino viską ir tada, kai jis nežinojo kultūros laimėjimų.

Visuomeninių prieštaravimų ištakas religija susiejo su asmeniškais žmogaus santykiais ir priskyrė žmogui atsakomybę už jo nelaimę. Jei žmonės nepaiso dievo įstatymų, paprastų ir nepaprastų moralės normų, tai, žinoma, dėlto atsitinka nelaimė. Kadangi individai nepajėgūs visiškai laikytis epochos moralės reikalavimų, išreikštų normomis, tai asmens ir visuomenės nelaimės, nemalonumai, nesėkmės atrodo neišaiškinti. Žinoma, tai moralizuojantis sprendimas. *Iš tikrųjų* pati problema lieka neišspręsta, bet individas imsis tariamo sprendimo, ir to pakanka nusiraminti. Galima sakyti, kad vėl atkurtas jo gerumas.

Tai taip pat liktinio religingumo ištakos. Nors mokslas, kultūros laimėjimai tas ištakas sumažina, bet vėl didėja pavojus joms reikštis. Socialistinės visuomenės kūrimas taip pat turi paskatų. Naujos visuomenės kūrimo sparčios permainos, kurių daug būna prieštaringų, be to, poslinkiai vertybių srityje, ypač jei dideliu mastu,— gali sukelti nepasitikėjimą ir pasimetimo jausmą netgi tų, kurie įsisąmonina naujos tvarkos kryptį. Tokiais atvejais net ir jie gali gaivališkai siekti senų, saugumą teigiančių atramų. Tačiau tokio elgesio *visuomenei reikia* vis mažiau. Tas rodo ir religijos vaidmens mažėjimą, ir religinės veiklos menkėjimą. Bet kad ir dėl to toks elgesys tebesireiškia ir, matyt, ilgai reikšis, yra pamatuota iš aplinkos įgyta patirtim.

Nors minėtos religingumo formos visuomeninis poveikis ir vaidmuo, sprendžiant individualius veiksmus, yra žymiai mažesnis negu tradicinio religingumo, auklėjimo procese jai būtina skirti didesnę dėmesį dėl jos pastovumo ir slaptumo.